

2. POSTAVENÍ ČESKÉ HISTORICKÉ VĚDY

Vnímat postavení české historické vědy v mezinárodním srovnání je pro historika důležité zejména ze tří důvodů – kvůli sledování metodologických vzorů, recepci staršího i paralelně probíhajícího bádání nad stejnými či podobnými tématy a v neposlední řadě kvůli managementu a celkové organizaci vědecké práce. Při snaze posoudit pozici české historické vědy v Evropě prizmatem těchto parametrů lze říci, že se v závislosti na příslušném segmentu historické vědy (medievalistika, církevní dějiny, historická demografie atd.) obvykle pohybujeme přibližně na středních stupních pomyslné škály. Za skupinou tradičních vůdčích historických škol, tedy zvláště školou německou, francouzskou nebo anglo-americkou, nepochybně zaostáváme, přitom si ale svojí úrovní česká historická škola jako celek udržuje zřetelný náskok před kolegy např. z balkánských zemí, Slovenska nebo Lotyšska. Skupina historiografických škol přiřazená k oné střední úrovni je ovšem dosti početná a také pestrá, lze sem jistě zařadit kolegy z Polska nebo Maďarska, kteří díky politicky volnějším poměrům v 70. a 80. letech donedávna profitovali z jistého náskoku, který dnes již patrně čeští historikové dostihli a své kolegy v mnohém i předčili. Náleží sem historiografie rakouská, která na jednu stranu využívá svých vazeb k vyspělému německému prostředí, na druhou stranu ale působí v trochu „malých poměrech“ a trpí odčerpáváním talentů ze strany svého jazykově blízkého souseda. Nebo také historiografie švédská či norská, považované např. pro raný novověk nebo některé segmenty moderních dějin (téma sociálního státu, občanské společnosti aj.) za evropskou špičku, jinde již ne tolik exponované a svým tázáním a kontexty mj. střední Evropě přece jen trochu vzdálené. Obecně lze říci, že zejména v posledních přibližně deseti či patnácti letech česká historická škola zaznamenala i díky zvýšené finanční podpoře z veřejných prostředků v 90. letech značný rozvoj. Paralely k dynamickému, byť – podobně jako v ČR – někdy spíše extenzivnímu než o nespornou kvalitu opřenému vzestupu, můžeme v současnosti vidět třeba v Rumunsku nebo v Rusku, kde je zájem nesen snahou vládních kruhů o rychlé přiblížení vědy evropským standardům, resp. podepření obrozeného sebevědomí ruské státnosti.

Při snaze detekovat linie rozdílů oddělujících jednotlivé skupiny států zjišťujeme, že rozdíl mezi českou historickou školou na jedné straně a děním v Německu, Velké

Británii nebo Francii na straně druhé spočívá hlavně v markantním metodologickém náskoku. Četnost výskytu nových přístupů a metod, ono pověstné intelektuální jiskření z velkých univerzitních center západní Evropy a USA, se jeví při pohledu z Prahy nebo Brna nedostižným, našim poměrům je v tomto ohledu jistě bližší poněkud provinční dění ve Vídni, Budapešti nebo Varšavě než v Paříži či Oxfordu. Kromě metodologického náskoku je neoddiskutovatelným faktem, že zástupci velkých zemí dlouhodobě obsazují pozice v grémiích mezinárodních historických společností, do značné míry odtud určují badatelské zaměření a program velkých kongresů a mezinárodních setkání, mají vliv na podobu některých velkých badatelských projektů a více či méně tak nutí kolegy z badatelsky méně vyspělých nebo jen prostě méně vlivných historických škol k jistému podřízení se nastaveným limitům. Zatímco např. v Rusku je v tomto kontextu vidět trendy, které můžeme pracovníčně nazvat vědomým izolacionismem, poměrně malá komunita českých historiků obtížně hledá prostor, ve kterém by se i s kvalitními pracemi prosadila na mezinárodním fóru.

Příčin tohoto stavu je celá řada, je obtížné je i jen vyjmenovat, natož určit jejich přesné pořadí co do významu. Zmiňme alespoň tři. Zjevným problémem je stále jistá metodologická zaostalost velké části českých prací, typickým problémem je u nás dobře zažitý, ale na mezinárodním fóru již dávno překonaný popisný a interpretačně chudý pozitivismus, udržovaný v minulosti jako obrana proti ideologickým tlakům, dnes již spíše výraz slabé konkurence v českém prostředí. Systémově je zajisté problémem, že čeští historikové zpravidla reflektují závažné projekty vzniklé ve vyspělejších prostředích nikoliv v okamžiku primárních debat o podobě výzkumu a stanovení badatelské otázky či metody, ale až v okamžiku vydání finálního výstupu, tj. zřídka je „zpoždění“ této reflexe kratší pěti let. S tím souvisí omezené znalosti hlavních západních jazyků u většiny členů české historické obce, což znesnadňuje zapojení do debatních kroužků, delší aktivní působení v prostředí nejvyspělejších badatelských pracovišť atd. Pro české historiky je vůbec velmi obtížné sledovat vývoj základního tázání, neboť toto má z pohledu Pařížana nebo Londýňana zcela přirozeně markantně globální rozměr, reflektuje mocenské zájmy jejich zemí a s tím související poptávku po společenskovědních analýzách. Za stále platný je v tomto smyslu třeba považovat někdejší povzdech Edvarda Beneše, že pro Brity je blíže Singapur než Praha. Také ve francouzské historiografii je patrný trend sledování spíše dění v severní Africe než ve střední Evropě. Ta přitahovala zájem západních historiků krátce po pádu železné opony, kdy se bádání nad českými či polskými dějinami stalo nakrátko módou, po roce 2001 však tyto nesmělé náznaky jednoznačně překryl zájem o vývoj v arabském světě, v Číně nebo Rusku. Bonmot o tom, že jen málokdo v USA s sebou nosí lupu, aby si všiml malých států středovýchodní Evropy, tu

má bohužel hořkou platnost. Pro historiky z tohoto prostoru to znamená, že šanci na uplatnění v globálním měřítku (např. v hospodářských nebo sociálních dějinách) mají spíše při společném postupu. Nejčastějšími dveřmi do globálního světa historické vědy představuje pro Čechy, Rakušany nebo Rumuny vazba na německé projekty a německá badatelská pracoviště, zvláště ta v Bavorsku a Sasku, která se zpravidla snaží v tamní ostré konkurenci uspět díky profílaci výzkumu sledováním tradičních kulturních, politických a ekonomických vazeb směrem k východu a jihovýchodu.

Naopak pozorování dění v méně vyspělém prostředí umožňuje uvědomit si výhody, ze kterých česká historická věda profituje, a problémy, které již překonala. Pozorující vývoj historické práce např. v Lotyšsku, Arménii nebo částečně i na Slovensku, vidíme podstatný rozdíl ve společenské poptávce po historické práci. V zemích, kde je vlastní státnost dosud považována za labilní nebo spíše kde existuje u části veřejnosti pocit jejího ohrožení, je historická produkce, mj. kvůli slabému finančnímu zázemí a malému knižnímu trhu, ve svém hlavním proudu jednak orientována na zpracování syntéz národních dějin, které mají podpořit pozice státu ve světovém společenství, jednak je i drobnější produkce nesena snahou vyzdvihovat heroické stránky národní minulosti. Její stinné stránky jsou naopak někdy zamlčovány, politizovány a na historiky vymykající se tomuto rámci je vytvářen nátlak. Problémy jsou viditelné také v organizaci badatelské práce, což demonstruje v rámci sledované skupiny zvláště příklad Slovenska, které se sice již víceméně vymanilo z vlivu nacionalistů na svoji historickou produkci a kde se sice čas do času objevují projekty a práce kompatibilní s významnými středoevropskými nebo i západoevropskými projekty, ale koncentrace financí a lidského potenciálu v oboru historické vědy je na malé Slovensko stále příliš nízká. Erudovaní historikové jsou zde tak trochu „osamělými běžci“. Vadou je zjevně neřízený nárůst univerzitních pracovišť, k němuž došlo v 90. letech a který přesahuje do dnešních dnů. Politické vměšování je na Slovensku v této oblasti více než zjevné a neprospívá ani vědecké diskusi, zdravé konkurenci ani detekci balastní vědecké produkce bez základního mezinárodního ohlasu. Ani Česká republika bohužel není ušetřena některých zmíněných symptomů, byť je nezná v takové míře.

Z výše řečeného vyplývá, že badatelská pracoviště, která se zabývají v různých souvislostech dějinami českých zemí a přirozeně tak hledají v České republice partnery, lze nalézt spíše ve středoevropském prostoru než mimo něj. Z hlediska brněnských historiků si u našich jižních sousedů udržuje tradiční význam *univerzita ve Vídni*, spolupráce s jejím *Historickým ústavem* zahrnuje prakticky všechna období dějin a mnoho závažných témat. Také Komise pro dějiny habsburské monarchie při Rakouské akademii věd v minulosti participovala na mnoha společných projektech s českými

historiky, v posledních letech je ovšem toto pracoviště limitováno finančními úsporami a jeho aktivita slábne. Také na *Historickém ústavu salzburské univerzity* bylo v uplynulém dvacetiletí realizováno několik projektů zaměřených na dějiny venkova, mikrohistorii a studium vzájemných česko-rakouských přeshraničních vazeb. V Německu projevují dlouhodobý zájem o spolupráci s českými partnery především *Collegium Carolinum* v Mnichově, od roku 1956 zaměřené výlučně na studium dějin a kultury českých zemí a Slovenska. Význam pro nás má také Centrum pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy při univerzitě v Lipsku (*Geisteswissenschaftliches Zentrum für Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas*) a *Herder-Institut* v Marburgu. Další německá pracoviště jsou do vzájemné spolupráce zapojena již spíše nesoustavně, především z osobní iniciativy jednotlivců, z těchto aktuálně nejvýznamnějších institucí jmenujme univerzitu v Marburgu pro medievistiku, v Chemnitzu pro moderní dějiny, v Drážďanech pro dějiny Saska a jeho vazeb k okolním zemím, v Greifswaldu pro kulturní dějiny nebo Nadaci Friedricha Eberta v Bonnu (*Friedrich Ebert Stiftung*) pro dějiny sociálního státu, dělnictva a dělnického hnutí. Z polských pracovišť si trvalý význam pro spolupráci s českými historiky udržují renomované univerzity ve Wroclawi a Krakově, první více pro medievistiku a raný novověk, druhá více pro dějiny moderní éry nebo církevní dějiny. Četné vazby byly v posledních letech navázány s univerzitou v Katovicích, která se v rámci Polska profiluje výzkumem dějin Slezska a logicky proto hledá partnery v České republice. Na Slovensku lze považovat za dlouhodobě osvědčeného a renomovaného partnera především *Historický ústav Slovenskej akadémie vied*, nejčetnější vazby se týkají hlavně moderních a soudobých dějin. Z univerzitních pracovišť pak zvláště *Katedru slovenských dejín* a *Katedru všeobecných dejín* bratislavské *Univerzity Komenského*, z mladších pracovišť si jistý význam vydobyla především *Univerzita Mateja Béla* v Banské Bystrici, v oblasti hospodářských dějin a soudobých dějin, a značné ambice ohledně mezinárodní spolupráce projevuje *Katolícka univerzita* v Ružomberoku pro segment církevních dějin. Z rumunských pracovišť jmenujme dynamicky se rozvíjející *Babeş-Bolyai* univerzitu v sedmihradské Kluži, zaměřenou na moderně koncipované komparativní střeoevropské dějiny, zvláště dějiny národnostních vztahů nebo historickou demografii, ale také univerzita v Iaşy spolupracující s českými historiky na projektech k dějinám meziválečného období a mezinárodních vztahů. v Maďarsku vyniká aktivitou ve vztahu k českým dějinám zvláště *Střeoevropská univerzita* v Budapešti (CEU) orientovaná na dějiny mezinárodních vztahů, moderní a soudobé dějiny.

Specifickou sítí kontaktů jsou propojeny instituce zkoumající dějiny bývalých totalitních režimů v zemích bývalého východního bloku (český *Ústav pro studium totalitních režimů*, slovenský *Ústav pamäti národa*, polský *Instytut Pamięci Narodowej*,

německý Úřad spolkového zmocněnce pro dokumenty STASI/*Bundesbeauftragte für Stasi-Unterlagen* nebo rumunský Ústav pro výzkum zločinů komunismu a paměti rumunského exilu/*Institutul de Investigare e Crimilor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*, lotyšské Muzeum okupace/*Okupācijas muzejs* a další. Aktivně spolupracují také vojenské historické ústavy armád NATO a rovněž instituce zkoumající dějiny židovského nebo romského obyvatelstva (více viz www.rommuz.cz a www.zidovskemuzeum.cz).

Struktura badatelských pracovišť v České republice je pochopitelně odrazem dějinného vývoje organizace historického bádání. Při jisté míře schematičnosti lze v současnosti hovořit o dvou základních liniích výzkumu, první s vazbou na Akademii věd ČR (AV ČR), druhé s vazbou na univerzity. I když je badatelská činnost muzeí a archivů zajisté také záslužná, přinejmenším v regionálním měřítku, do AV ČR a na univerzity je směřována již jen z definice jejich práce naprostá většina prostředků na podporu primárního výzkumu a tyto také představují „výkladní skříň“ české historické vědy.

Akademie věd byla založena v roce 1953 podle sovětského vzoru jako organizace slučující všechny neuniverzitní vědecké instituce a vědecké společnosti. Přestože po převratu v roce 1989 vznikla celá vlna pochybností o smyslu její další existence, akademie věd se po výrazné redukci počtu pracovníků v 90. letech udržela jako renomovaná badatelská instituce. V posledních letech se však znovu objevují vážné pochybnosti o perspektivě další existence některých jejích pracovišť, razantní redukcí jsou ohrožována mj. také pracoviště společenskovední. Zejména *Historický ústav AV ČR* je ovšem institucí, jehož role je pro fungování historické vědy jako celku v ČR obtížně nahraditelná, připomeňme, že se v gesci ústavu mj. vydává nejvýznamnější české historické periodikum *Český časopis historický* nebo bibliografie českých dějin, a také řada badatelských segmentů je v ČR pokryta unikátně právě pouze pracovníky tohoto ústavu. *Historický ústav AV ČR* také mnohdy reprezentuje českou historickou vědu za hranicemi, například ve vztahu k zahraničním vědeckým společnostem, na kongresech atd. Vedle toho ve svazku AV ČR najdeme další renomovaná historická a společenskovední pracoviště s vazbou k historickému bádání, mnohdy je i zde možno mluvit o unikátním badatelském zaměření v rámci ČR – *Archeologický ústav*, *Centrum mediévistických studií*, *Masarykův ústav*, *Ústav pro soudobé dějiny*, *Etnologický ústav*, *Orientální ústav* aj.

Okruh univerzitních badatelských pracovišť doznal v ČR po roce 1991 rychlého rozšíření, v současné době se kvůli finanční nákladnosti systému spíše hovoří o nutnosti selektovat univerzity na kvalitní a tzv. výzkumné (*research university*) a na univerzity nižšího typu (*regional university*), které budou studenty vzdělávat pouze v nižších

studijních programech a jejichž výzkumná činnost bude utlumena. Rozhodnutí příslušných orgánů nelze v současnosti předjímat, vychází se nicméně z předpokladu, že svůj statut výzkumných univerzit obhájí obě nejstarší univerzity v Praze a Brně, u jiných zůstává věc otevřená a u dalších není mnoho pochybností o zařazení školy do nižší kategorie vysokých škol. Cílem státní vzdělávací politiky je tímto způsobem koncentrovat finance a lidský potenciál na pracovištích, která mají šanci uplatnit se ve světové konkurenci. Připomeňme, že podle různých žebříčků kvality vysokých škol jasně vedou díky výsledkům svého přírodovědného a medicínského výzkumu univerzity v USA, mezi elitu se dokážou vklínit z Evropy zpravidla pouze pařížská Sorbonna a anglické univerzity v Cambridge a Oxfordu, renomé si také drží ruské státní univerzity v Moskvě a Sankt Petěrburgu. Univerzita Karlova (UK) se v těchto žebříčcích pohybuje zpravidla ve čtvrté či páté stovce, mladší Masarykova univerzita si stojí ještě hůře a ostatní školy v ČR žebříčky vůbec neregistrují.

Největší potenciál historického výzkumu je koncentrován na pražské Filozofické fakultě UK na *Ústavu českých dějin* a *Ústavu světových dějin*, k menším, ale renomovaným náleží přibližně další desítky kateder a ústavů, např. *Ústav hospodářských a sociálních dějin*, *Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou*, *Český egyptologický ústav* nebo *Ústav Blízkého východu a Afriky*. Na několika dalších fakultách je již historický výzkum prováděn v užším segmentu nebo tvoří jen kontext jiným badatelským prioritám (např. *Katedra církevních dějin a práva* na Husitské teologické fakultě nebo *Pracoviště orální historie a soudobých dějin* na Fakultě humanitních studií aj.). Již jen profil zmíněných pracovišť ukazuje hlavní výhodu, kterou se svazek historicky zaměřených pracovišť na UK vyznačuje, a tou je komplexnost, skutečně velmi široký okruh pojednávaných otázek českých i světových dějin, který nemá na žádné jiné české univerzitě konkurenci. Tato skutečnost je dána pozicí nejstarší a metropolitní univerzity, která ve svém svazku dokáže udržet i badatelské a studijní programy v podmínkách malé České republiky jedinečné, a proto významné i pro strategické zájmy státu, např. svým zaměřením na studium (potenciálně) rizikových oblastí světa.

Ostatní univerzitní historická pracoviště se z logiky věci profilují zaměřením spíše na vybrané segmenty bádání, ať už si je vymezují teritoriálně, tematicky nebo chronologicky. Masarykova univerzita disponuje dvěma historickými pracovišti (*Historický ústav Filozofické fakulty* a *Katedra historie Pedagogické fakulty*) a několika pracovišti příbuzných věd (*Seminář dějin umění*, *Ústav slavistiky* aj.). Historický ústav FF svůj badatelský profil dlouhodobě nachází ve výzkumu dějin Moravy v širokém střeoevropském komparativním kontextu, přičemž význam jednotlivých segmentů bádání z chronologického i tematického hlediska je považován za vyvážený a téma

„dějin země“ má v zahraničí dobrý ohlas. V gesci pracovníků ústavu je také vydáván Časopis Matice moravské, druhé nejvýznamnější periodikum v oboru v rámci ČR. Katedra historie PdF se profiluje hlavně důrazem na vzdělávání budoucích učitelů a výuku didaktiky dějepisu.

Z dalších, počtem pracovníků menších a většinou také mladších pracovišť historie, vynikají především pracoviště v Ostravě, Ústí nad Labem, Českých Budějovicích, Pardubicích a třetí nejstarší univerzita v zemi, olomoucká. Jejich badatelský profil není úplně jednoznačný, lze hovořit spíše o jistém hlavním proudu bádání, který často vychází z potenciálu regionu, tamních archivů, společenské poptávky a také pochopitelně z toho, které segmenty bádání nejsou dostatečně pokryty konkurencí. Ostravští historikové zcela pochopitelně těží z profilu regionu, jehož známost přesahuje střední Evropu a nutně generuje poptávku po bádání v oblasti hospodářských a sociálních dějin moderní éry, doplněné navíc o bádání nad dějinami Slezska. Ústecké pracoviště profituje z geografické blízkosti Německa a profiluje se zaměřením na výzkum dějin německého obyvatelstva v Čechách a dokumentaci kulturního dědictví. V Českých Budějovicích byla v uplynulém dvacetiletí k vidění velká dynamika růstu a badatelská profilace orientovaná hlavně na výzkum dějin raného novověku, dějin šlechty napříč historickými epochami a výzkum venkovské společnosti. S Jihočechy často spolupracující pardubičtí historikové zase hledali svůj prostor v oblasti některých moderních metodologických postupů, hlavně v oblasti kulturních dějin a genderové problematiky. Profil olomouckého pracoviště se v posledních letech poněkud mění, namísto tradičního zaměření na dějiny církve a náboženství napříč dějinami s četnými kulturněhistorickými přesahy a s orientací na historický místopis nyní přicházejí nové badatelské priority (genderová studia, studium českého a československého exilu, hospodářské dějiny aj.) a je obtížné určit, která z nich nakonec převáží.